

Grzegorzczuk, Dariusz

Szkolnictwo i oświata pozaszkolna w Siedlcach międzywojennych

---

Szkice Podlaskie 7, 99-117

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dariusz Grzegorzczuk (Siedlce)

Szkolnictwo i oświata pozaszkolna w Siedlcach międzywojennych

Szkolnictwo polskie

Sytuacja w siedleckim szkolnictwie przed uzyskaniem niepodległości była stosunkowo dobra. Dobrze rozwinięta była sieć szkół prywatnych. W 1904 r. z inicjatywy inż. Józefa Formińskiego, wybitnego działacza społecznego, założono pierwszą polską prywatną szkołę. Jesienią roku 1906 rozpoczęło działalność pierwsze polskie gimnazjum, którego dyrektorem został Tadeusz Radliński, a od 1912 r. Mieczysław Asłanowicz. W tym samym roku powstała druga prywatna szkoła elementarna, założona z inicjatywy Leona Kozłowskiego. Młodzież żeńska uczyła się w tym czasie, w Szkole Handlowej Jadwigi Barszczewskiej i 7-klasowym zakładzie szkolnym z kursem gimnazjum żeńskiego Konstancji Zembrzuskiej.¹

Wkrótce po opuszczeniu Siedlec przez Rosjan (1915 r.), swą chlubną dla oświaty siedleckiej działalność rozpoczęła Sekcja Oświatowa. Powstała ona przy Komitecie Obywatelskim, należeli do niej: dyr. Mieczysław Asłanowicz, mec. Aleksy Chrzanowski, dyr. Jadwiga Barszczewska-Michałowska, kierownik Leon Kozłowski, mec. Władysław Ślaski i prof. Teodor Vieveger. W ciągu krótkiego czasu, istniała bowiem zaledwie dwa i pół miesiąca, roztoczyła nadzór nad szkołami początkowymi i średnimi. Sekcja Oświatowa powołała do życia 3 szkoły początkowe 6-oddziałowe, w których pobierało naukę 300 najbiedniejszych dzieci. Bogatsi rodzice mogli bowiem wysyłać swoje dzieci do szkół prywatnych Leona Kozłowskiego i Heleny Dyżewskiej.²

W okresie okupacji niemieckiej szkolnictwo siedleckie przeżywało okres zastoju. Rozwój szkolnictwa rozpoczął się właściwie od chwili przejścia szkolnictwa przez władze polskie od władz okupacyjnych niemieckich tj. 1 października 1917 r. Szkoły poddane zostały nadzorowi ze strony polskich władz szkolnych, a mianowicie Departamentu Wyznań Religijnych i Oświecenia

---

¹ Mieczysław Iwanicki, *Szkolnictwo siedleckie w latach 1740-1977*, Siedlce 1977, s. 42; Helena Ryszkowska, Czesław Wadecki, *Szkolnictwo powszechne w Siedlcach*, [w:] *Powiat siedlecki*, pod red. Cz. Górskiego, Siedlce 1935, s. 302-304; Ewa Pankiewicz, *Przyczynek do dziejów szkolnictwa siedleckiego od początkowych lat XX w. do wybuchu II wojny światowej*, cz. 1, [w:] „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach”, Seria Pedagogiczna, 1989 nr 15, s. 232-236; Zob. S. D. Kaszinski, I. J. Tilinski, *Gorod Siedlce, istoriko-statisticeskij ocerk*, Siedlce 1912, s. 54-87.

² Antoni Winter, *Dzieje Siedlec 1448-1918*, Warszawa 1969, s. 217; M. Iwanicki, op. cit., s. 43-44; H. Ryszkowska, Cz. Wadecki, op. cit., s. 304.

Publicznego. Pierwszym inspektorem szkolnym został Hieronim Miączyński.³

Rozwój szkolnictwa w Siedlcach w okresie II Rzeczypospolitej został zdeterminowany ówczesną polityką oświatową. Już 7 lutego 1919 r. Naczelnik Państwa Józef Piłsudski wydał dekret o obowiązku szkolnym, który nakazywał obowiązkowe nauczanie dzieci od 7 do 14 lat. Wytyczne dla organizacji szkolnictwa zostały zawarte w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 r.⁴ Szczególne znaczenie dla oświaty miała też ustawa z 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa zwana potocznie reformą jędrzejewiczowską.⁵

Jednym z podstawowych warunków rozwoju szkolnictwa siedleckiego było zabezpieczenie odpowiednich środków finansowych na utworzenie szkół, które tylko wówczas mogły należycie spełniać swe zadania. Wydatki na oświatę w okresie międzywojennym wahały się od 8 do 14% budżetu miasta, przeznaczone były dla publicznych szkół powszechnych finansowanych z jednej strony przez samorząd, a z drugiej przez skarb państwa. Natomiast szkolnictwo średnie i zawodowe było finansowane jedynie z kasy państwowej.⁶ Wydatki na oświatę z budżetów Siedlec okresu międzywojennego prezentuje Tab. 1.

---

³ M. Iwanicki, op. cit., s. 44, 47; H. Ryszkowska, Cz. Wadecki, op. cit., s. 305. Nie udało się odtworzyć pełnej listy osób pełniących funkcję inspektora szkolnego w Siedlcach. Inspektorami byli oprócz wymienionego Hieronima Miączyńskiego, Władysław Fiodorowicz (1919-1924), Ignacy Łukaszewicz (zastępca), Jan Nowak (1924-1929), Gomułka (zastępca), Franciszek Mittek (1929-1932), J. Sabat (1932-1933) oraz Czesław Górski mianowany na to stanowisko 12 października 1933 r. pełnił tę funkcję do wybuchu II wojny światowej, Władysław Ruszel (zastępca) za: Piotr Matusak Antoni Winter, *Siedlce 1918-1939*, [w:] *Siedlce 1448-1995*, pod red. E. Kospath-Pawłowskiego, Siedlce 1996. Szczególnie oświacie siedleckiej zasłużył się Czesław Górski (były poseł BBWR), za jego kadencji wzniesiono w Siedlcach wiele obiektów szkolnych.

⁴ Zob. Juliusz Bardach, Bolesław Leśnodorski, Michał Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1993, s. 520-522; Mieczysław Adamczyk, Stefan Pastuszka, *Konstytucje polskie w rozwoju dziejowym 1795-1982*, Warszawa 1985. Ustawa z dnia 17 marca 1931 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej art. 94, 103, 110, 114, 118, 119, 120, s. 239, 244-246.

⁵ Zob. Dz. U. 1932 nr 38, poz. 389.

⁶ Władysław Ruszel, Waclaw Szejter, *Szkolnictwo*, [w:] *Powiat siedlecki*, pod red. Cz. Górskiego, Siedlce 1935, s. 292, 296-297.

Tabela 1.
Wydatki na oświatę z budżetów Siedlec w latach 1918-1939

Lata	Suma w złotychkach	% w budżecie miasta
1918/1919	184166,87*	10,5
1923	144776773*	10,0
1925	111461,20	14,0
1926	96527,47	9,2
1927/1928	136302,91	10,8
1928/1929	180735,47	11,7
1929/1930	157516,98	8,0
1930/1931	125686,75	7,6
1931/1932	115111,31	8,8
1932/1933	100187,63	8,6
1933/1934	85363,76	8,7
1934/1935	81114,96	9,3
1935/1936	77547,00	12,0
1936/1937	75645,85	12,6
1937/1938	83913,24	12,5
1938/1939	99969,17	13,9

*kwota podana w markach polskich.

Źródło: Archiwum Państwowe w Siedlcach, Akta miasta Siedlce, Tabele porównawcze budżetów miasta Siedlce za lata 1928-1936 w Siedlcach, sygn. 43; A. Winter, *Siedlce 1918-1939*, Siedlce 1980, s. 442 maszynopis.

Od roku szkolnego 1928/1929 wydatki z budżetu miasta na oświatę stopniowo się zmniejszają, w związku z pogarszającą się sytuacją finansową miasta. W roku szkolnym 1928/1929 wydatki na szkolnictwo wynosiły 180735,47 zł (11,7% całego budżetu), w porównaniu z rokiem 1936/1937 są one dwukrotnie mniejsze i stanowiły kwotę 75645,85 zł tj. (12,6% całego budżetu), wielki kryzys gospodarczy spowodował znaczne zmniejszenie wpływów do budżetu miasta, a co za tym idzie obniżenie realnych nakładów na oświatę.

Publiczna szkoła powszechna w okresie międzywojennym miała za zadanie wychowywać, przekazywać uczniom niezbędne wiadomości odpowiadające wiekowi i rozwojowi dziecka, przygotowywać do szkoły o wyższym poziomie nauczania oraz kształcić postawy społeczno-obywatelskie.⁷

W roku szkolnym 1916/1917 w Siedlcach istniały następujące szkoły powszechne: jedna - 6 oddziałowa, jedna - 5 oddziałowa, jedna - 4 oddziałowa, jedna - 3 oddziałowa i cztery - 2 oddziałowe. W ośmiu wymienionych szkołach uczyło się 949 uczniów, a w roku szkolnym 1917/1918 ilość dzieci w tych

⁷ Ibidem, s. 269-270.

szkołach wzrosła do 1300.⁸

W momencie odzyskania niepodległości szkolnictwo powszechne było należycie przygotowane do roli jaką wyznaczono szkole w odrodzonym państwie polskim. Można zaobserwować w tym okresie znaczny przyrost uczniów i tak w roku szkolnym 1919/1920 uczyło się 2525 uczniów, w roku szkolnym 1921/1922 - 3325, w 1924/1925 - 4203, 1934/1935 - 4666 i 1938/1939 - 3922.⁹

W latach 1925-1928 było w Siedlcach 12 szkół powszechnych o różnej ilości izb i tym samym o różnym systemie organizacyjnym. W pełni zorganizowanych to jest 7 - oddziałowych było osiem, jedna 6 - oddziałowa, dwie - 5 oddziałowe, jedna 1 - oddziałowa i 4 - oddziałowa szkoła specjalna dla dzieci opóźnionych w rozwoju umysłowym.¹⁰

W roku szkolnym 1933/1934 miasto podzielono na 7 rejonów celem ściślejszego związania szkoły z dzielnicą, w której się znajdowała oraz uporządkowania ewidencji dzieci w wieku szkolnym. Zależnie od wielkości rejonu poszczególne szkoły posiadały odpowiednią ilość klas i etatów nauczycielskich.¹¹

W roku szkolnym 1934/1935 uczęszczało do 7 publicznych szkół powszechnych 4666 dzieci, uczyło ich 79 nauczycieli w 94 oddziałach. Szkoły powszechne w tym czasie dysponowały 59 izbami lekcyjnymi i 38 salami pomocniczymi.¹²

Rodzice uczniów uczęszczających do publicznych szkół powszechnych w Siedlcach w 56% należeli do sfer rzemieślniczych, robotniczych i rolniczych, 39% to niżsi funkcjonariusze państwowi, urzędnicy i ludzie pracujący w wolnych zawodach, pozostałe 5% rodziców nie miało ustalonego zawodu.¹³ W końcu okresu międzywojennego miasto Siedlce dysponowało 8 szkołami powszechnymi z 106 oddziałami dla około 5000 uczniów. W szkołach tych zatrudnionych było 96 nauczycieli.¹⁴

Poważny krok naprzód uczyniono także w dziedzinie szkolnictwa specjalnego. Z myślą o dzieciach specjalnej troski zorganizowano w 1925 r. (M. Iwanicki podaje za rok założenia 1922 r.) staraniem społeczeństwa siedleckiego szkołę dla uczniów opóźnionych w rozwoju umysłowym. Jej organizatorem, nauczycielem i kierownikiem został Teofil Kijewski. Szkoła specjalna po reformie szkolnej z 1932 r. została zorganizowana jako szkoła II stopnia.¹⁵

Wyposażenie szkół powszechnych w pomoce naukowe były nierównomierne i raczej skromne. Dzięki staraniom inspektora szkolnego Franciszka Mittka uruchomiono 2 września 1930 r. Centralną Pracownię Publicznych Szkół Powszechnych w Siedlcach. Na ww. pracownię przeznaczono drugie

⁸ A. Winter, op. cit., s. 218; H. Ryszkowska, Cz. Wadecki, op. cit., s. 305.

⁹ M. Iwanicki, op. cit., s. 57; H. Ryszkowska, Cz. Wadecki, op. cit., s. 305.

¹⁰ Antoni Winter, *Siedlce 1918-1939*, Siedlce 1981 s. 422-423, 425 maszynopis.

¹¹ H. Ryszkowska, Cz. Wadecki, op. cit., s. 308.

¹² Ibidem, s. 308; M. Iwanicki, op. cit., s. 57.

¹³ H. Ryszkowska, Cz. Wadecki, op. cit., s. 308-309.

¹⁴ M. Iwanicki, op. cit., s. 59.

¹⁵ Ibidem, s. 64; H. Ryszkowska, Cz. Wadecki, op. cit., 308-309; A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 425.

piętro budynku Szkoły Powszechnej Nr 4 przy ul. Błonie 4.¹⁶

Warto zaznaczyć, że w okresie 1918-1939 dzięki usilnym staraniom władz szkolnych i samorządu miejskiego wszystkie szkoły powszechne uzyskały własne siedziby. Część z nich to dawne przedwojenne budynki: Szkoła Powszechna Nr 1 przy ul. Konarskiego 5, Nr 3 przy ul. Konarskiego 7 i Szkoła Specjalna przy ul. Konarskiego 2. Nowo wybudowane gmachy to budynki Szkoły Powszechnej Nr 2 przy ul. Szkolnej 2 (wcześniej Kirkuckiej), Szkoły Nr 5 przy ul. Roskosz 1 (dziś Patryzantów), Szkoły Nr 6 przy ul. Starowiejskiej 37, Szkoły Nr 8 przy ul. Mireckiego 8 (Nowe Siedlce) - była to ostatnia inwestycja szkolna w Siedlcach przed wybuchem II wojny światowej. Szkoła Powszechna Nr 4 adoptowała gmach dwupiętrowy z oficyną po byłej fabryce sukna firmy „Jankowski i ska” przy ul. Błonie 4.¹⁷ Środki finansowe na budowę szkół uzyskiwano z dotacji państwowych, samorządowych, świadczeń ludności oraz od organizacji społecznych, a przede wszystkim z Funduszu Pracy, Towarzystwa Popierania Szkół Powszechnych i w mniejszym stopniu od Komitetów Rodzicielskich.¹⁸

Wykaz siedleckich szkół powszechnych przed wybuchem II wojny światowej prezentuje Tabela 2.

Tabela 2

Wykaz siedleckich szkół powszechnych w roku szkolnym 1938/1939

Nr szkoły	Nazwa szkoły	Adres
1	im. Józefa Piłsudskiego	ul. Konarskiego 5
2	im. Gabriela Narutowicza	ul. Szkolna 2
3	im. Tadeusza Kościuszki	ul. Konarskiego 7
4	im. Adama Mickiewicza	ul. Błonie 4
5	im. Władysława Rawicza	ul. Rozkosz 1
6	im. Ignacego Mościckiego	ul. Starowiejska 37
7	im. Janusza Korczaka	ul. Więzienna 24
8	bez nazwy	ul. Mireckiego 8
	Szkoła ćwiczeń	ul. Błonie 4, ul. 3 Maja 48
	Szkoła specjalna	ul. Konarskiego 2

Źródło: Aniela Zawadzka, *Szkoła siedlecka w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1944*, Warszawa 1986, s. 15-16

Średnie szkoły ogólnokształcące w Siedlcach ulegały dwukrotnej reorgani-

¹⁶ M. Iwanicki, op. cit., s. 62-63; A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 428; H. Ryszkowska, Cz. Wadecki, op. cit., s. 311-312; Aniela Zawadzka, *Szkoła siedlecka w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1944*, Warszawa 1986, s. 11-12.

¹⁷ A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 420, 426, 431, 433, 439, 441.

¹⁸ W. Ruszel, W. Szrejter, op. cit., s. 290; H. Ryszkowska, Cz. Wadecki, op. cit., s. 307; M. Iwanicki, op. cit., s. 66.

zacji, po raz pierwszy w roku 1918 po odzyskaniu niepodległości i drugi po wprowadzeniu w życie ustawy o ustroju szkolnym z roku 1932. Już od pierwszych lat zarysował się podział szkół na państwowe i prywatne. Te ostatnie uległy stopniowo likwidacji z trzech do jednej. W roku szkolnym 1928/1929 rozwiązano Gimnazjum Męskie Władysława Szwedowskiego, a w roku szkolnym 1930/1931 Gimnazjum im. Konstancji Zembrzuskiej.¹⁹ W mieście do wybuchu II wojny światowej istniały trzy państwowe gimnazja i jedno prywatne:

- Państwowe Gimnazjum i Liceum im. Hetmana Stanisława Żółkiewskiego przy ul. S. Konarskiego 1;
- Państwowe Gimnazjum i Liceum im. Bolesława Prusa przy ul. Floriańskiej 14;
- Państwowe Gimnazjum i Liceum im. Królowej Jadwigi przy ul. 1-maja 4 (dziś Bpa I. Świrskiego) oraz filia przy ul. S. Konarskiego 11;
- Prywatne Gimnazjum Biskupa Podlaskiego przy ul. T. Kościuszki 6 i w pałacu Książąt Ogińskich przy Kościuszki 4.²⁰

Gimnazjum im. Hetmana S. Żółkiewskiego powstało na bazie Podlaskiego Gimnazjum Filologicznego, we wrześniu 1918 r. zostało upaństwowione. Jesienią 1920 r. powołano w gimnazjum dwa kierunki: matematyczno-przyrodniczy z siedzibą przy ul. Szkolnej (S. Konarskiego 1) oraz wydział humanistyczny przy ul. Floriańskiej 14.²¹

Decyzją władz szkolnych Gimnazjum im. Hetmana S. Żółkiewskiego podzielone zostało z dniem 1 sierpnia 1923 r. na dwa odrębne gimnazja: Gimnazjum Matematyczno - Przyrodnicze z dyrektorem Mieczysławem Aślanowiczem i Gimnazjum Humanistyczne z dyrektorem Stanisławem Rutkowskim. A więc od 1923 r. Siedlce otrzymały dwa państwowe gimnazja męskie.²² Z dniem 1 listopada 1923 r. Gimnazjum Humanistyczne przy ul. Floriańskiej otrzymało urzędową nazwę Gimnazjum Państwowe Męskie im. Bolesława Prusa.²³

Skład narodowościowy i wyznaniowy młodzieży dwóch wymienionych gimnazjów we wrześniu 1934 r. przedstawiał się następująco: w Gimnazjum

¹⁹ A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 450.

²⁰ M. Iwanicki, op. cit., s. 64-65.

²¹ A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 443; E. Pankiewicz, op. cit., s. 236; Józef Mikulski, *Szkolnictwo średnie w Siedlcach*, [w:] *Powiat siedlecki*, pod red. Cz. Górskiego, Siedlce 1935, s. 323.

²² Społeczeństwo miasta w uznaniu zasług Mieczysława Aślanowicza w dziedzinie rozwoju szkolnictwa polskiego na terenie Siedlec uczciła jego pamięć nadając jednej z ulic i Muzeum Ziemi Podlaskiej jego nazwiskiem. Szerzej o postaci M. Aślanowicza zob. *Słownik Biograficzny związanych z województwem siedleckim twórców i krzewicieli kultury*, Siedlce 1983, s. 15-17. Postać Stanisława Rutkowskiego była zasłużona dla siedleckiej oświaty. Przez 40 lat pracował na stanowisku dyrektora Gimnazjum i Liceum im. Bolesława Prusa, był też prezesem Towarzystwa im. Adama Mickiewicza w Siedlcach. W okresie III Rzeczypospolitej społeczeństwo Siedlec uhonorowało zasługi dr. S. Rutkowskiego nadając jednej z ulic na osiedlu Romanówka jego imieniem. Szerzej zob. Aniela Zawadzka, *Sylwetka - Stanisława Rutkowskiego (1892-1979)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, R. 24, 1981 nr 3, s. 368-375.

²³ M. Iwanicki, op. cit., s. 66-67.

im. B. Prusa uczyło się 387 Polaków, 31 Żydów i 1 Niemiec, w tym wyznania rzymsko-katolickiego było 384 uczniów, wyznania mojżeszowego 33 (!), wyznania ewangelickiego 1 i prawosławnego 1. Ogółem uczyło się 419 uczniów. W Gimnazjum im. Hetmana S. Żółkiewskiego pobierało naukę 256 Polaków i 15 Żydów, w tym wyznania rzymsko-katolickiego 251 uczniów, wyznania mojżeszowego 15, wyznania ewangelickiego 3, wyznania greko-katolickiego 1 i mariawickiego 1. Ogółem uczyło się 271 uczniów.²⁴

Państwowe Gimnazjum i Liceum im. Królowej Jadwigi powstało w 1918 r. z Prywatnej Szkoły Handlowej Jadwigi Barszczewskiej-Michałowskiej. We wrześniu 1934 r. w szkole kształciło się 477 uczennic, w tym zaledwie 87 tj. 18,8% pochodzenia chłopskiego. Liczba uczennic tej szkoły szybko wzrosła i w ostatnich latach okresu międzywojennego wynosiła ok. 550, w tym w 10 klasach gimnazjalnych około 450 i w 4 klasach licealnych około 100. Jedną piątą stanowiły uczennice narodowości żydowskiej.²⁵

W okresie międzywojennym oprócz gimnazjów państwowych było też Prywatne Gimnazjum Męskie Biskupa Podlaskiego, utworzone 2 października 1923 r. z inicjatywy i przy czynnym poparciu ówczesnego ordynariusza Diecezji Podlaskiej ks. bp. dr Henryka Przeździeckiego. Szkoła ta miała przygotowywać swych absolwentów do Seminarium Duchownego, jednak większość abiturientów kontynuowała naukę na studiach wyższych i w zawodach świeckich. Kształciło się w niej najwięcej uczniów pochodzenia chłopskiego.²⁶

Okres międzywojenny zamyka się znacznym dorobkiem w dziedzinie średniego szkolnictwa ogólnokształcącego, liczbą uczennic i uczniów wynosiła około 1550. Czynnych było w tym okresie 29 klas gimnazjalnych i 12 licealnych. Szkoły średnie w Siedlcach miały charakter elitarny, gdyż naukę pobierała tutaj przeważnie młodzież warstw zamożnych, 74% młodzieży pochodziło z miasta, z okolicznych wsi 26%. W Państwowym Gimnazjum im. Królowej Jadwigi procent uczennic ze wsi był mniejszy (17,2%), jedynie w Gimnazjum Biskupa Podlaskiego znaczną większość stanowili uczniowie ze wsi 86%.²⁷

Po odzyskaniu niepodległości do czasu wprowadzenia reformy szkolnej z 1932 r. stan szkolnictwa zawodowego w Siedlcach jak i w całej Polsce, stał na niezbyt wysokim poziomie. Siedleckie szkoły zawodowe jak na ówczesny zły stan gospodarczy kraju zdobywały stopniowo potrzebne pomoce naukowe, powiększały biblioteki, a co bardzo ważne posiadały własne murowane budynki dostosowane do wymagań stawianych im przez władze szkolne.

Szkolnictwo zawodowe w latach 1918-1939 było reprezentowane przez następujące typy szkół:

²⁴ J. Mikulski, op. cit., s. 328.

²⁵ *Królówka 1904-1989*, Siedlce 1989, s. 10-14; A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 447-449; M. Iwanicki, op. cit., s. 66-67.

²⁶ Por. Piotr Aleksandrowicz, *Diecezja Siedlecka czyli Podlaska 1818-1968*, Siedlce 1971, s. 190-192, J. Włodarczyk, *Zarys historyczny Gimnazjum Biskupa Podlaskiego w Siedlcach*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, R. XLII, 1973 nr 12, s. 376-381, Leon Balicki, *Dzieje Gimnazjum Biskupiego w Siedlcach (1923-1939)*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, R. L II, 1983 nr 8, s. 234-258.

²⁷ M. Iwanicki, op. cit., s. 70.

- Seminarium Nauczycielskie Męskie im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, Liceum Pedagogiczne Żeńskie
- Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych przy ul. H. Sienkiewicza 18;
- Prywatne Żeńskie Gimnazjum Krawieckie Towarzystwo Przyjaciół Szkoły Zawodowej Żeńskiej przy ul. J. Kilińskiego 11;
- Państwowe Gimnazjum Mechaniczne im. Stanisława Staszica przy ul. Sz. Konarskiego 9;
- Publiczna Szkoła Rolnicza im. Kazimierza Wielkiego na terenie Starej Wsi;
- Podlaska Szkoła Muzyczna przy ul. J. Kilińskiego 7;

Państwowe Seminarium Nauczycielskie Męskie im. Marszałka Józefa Piłsudskiego powstało jesienią 1917 r., dzięki staraniom siedleckiego okręgowego Koła Polskiej Macierzy Szkolnej. Mieściło się ono wówczas w wynajętym budynku przy ul. Szkolnej Nr 5 (dziś S. Konarskiego). Kurs trwał 4 lata, początkowo uruchomiono tylko 2 kursy, na które uczęszczało 46 uczniów. W lutym 1919 r. ówczesny przewodniczący Koła Polskiej Macierzy Szkolnej w Siedlcach, Franciszek Godlewski wyjednał w ministerstwie WRiOP upaństwowienie Seminarium, co nastąpiło z dniem 1 września 1919 r. W roku szkolnym 1919/1920 przeniesiono Seminarium do państwowych budynków przy ul. 3 Maja Nr 21 i 46, gdzie mieściło się do końca, to jest do przemianowania w roku szkolnym 1937/1938 na Liceum Pedagogiczne Żeńskie. Państwowe Liceum Pedagogiczne Żeńskie powstało na bazie Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w ciągu dwóch lat istnienia placówki naukę prowadzono w dwóch oddziałach. W roku szkolnym 1938/1939 pobierały naukę 154 uczennice.²⁸

W październiku 1925 r. na mocy uchwały Rady Miejskiej powstała koedukacyjna Szkoła Handlowa Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych. W 1927 r. została przeorganizowana na trzyletnią z prawami średniej szkoły zawodowej. Początkowo szkoła mieściła się w gmachu Państwowego Gimnazjum im. B. Prusa. W roku szkolnym 1936/1937 szkoła była już Gimnazjum Kupieckim z siedzibą przy ul. Sienkiewicza 18. W dniu 1 września 1938 r. Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie liczyło 209 uczniów i 19 nauczycieli.²⁹

Później niż Szkoła Handlowa, bo dopiero w 1927 r. powstała Trzyletnia Szkoła Zawodowa Żeńska pod patronatem Towarzystwa Przyjaciół Szkoły Zawodowej Żeńskiej. Szkoła ta kształciła w kierunku ogólnym i zawodowym krawiectwa i bielizniarstwa i gospodarstwa domowego. Po ukończeniu tej szkoły absolwentki miały prawo zdawać egzamin czeladniczy. W roku szkolnym 1936/1937 szkoła ta została przekształcona na czteroletnie Gimnazjum

²⁸ Zob. A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 455-457; A. Zawadzka, op. cit., s. 57-58; M. Iwanicki, op. cit., s. 73-74; Józef Mikulski, *Szkolnictwo zawodowe w Siedlcach*, [w:] *Powiat siedlecki*, pod red. Cz. Górskiego, Siedlce 1935, s. 332.

²⁹ Zob. A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 462-463; A. Zawadzka, op. cit., s. 48-51; M. Iwanicki, op. cit., s. 71, J. Mikulski, *Szkolnictwo zawodowe...*, s. 333-334.

Krawieckie.³⁰

Dzięki staraniom władz Zarządu Miasta i zabiegom ówczesnego prezydenta Edwarda Kościłacza, w roku 1919 powstała Szkoła Rzemieślnicza Miejska z dwoma oddziałami: ślusarsko-mechanicznym i stolarskim, kurs nauki trwał trzy lata. W 1923 r. została upaństwowiona i zmieniła nazwę na Państwową Szkołę Rzemieślniczo-Przemysłową im. Stanisława Staszica. Rocznie szkołę tę opuszczało 50 absolwentów wykwalifikowanych rzemieślników ślusarzy, tokarzy i stolarzy. 1 września 1937 r. dotychczasowa Państwowa Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa przemianowana została na Państwowe Gimnazjum Mechaniczne im. Stanisława Staszica.³¹

Z inicjatywy powiatowego sejmiku siedleckiego na terenie majątku Stara Wieś pod Siedlcami (w granicach administracyjnych miasta od 1 października 1931 r.) założono 15 stycznia 1922 r. Publiczną Ludową Szkołę Rolniczą Męską im. Kazimierza Wielkiego, o kursie nauczania jedenastomiesięcznym. Szkoła Rolnicza nie tylko kształciła uczniów, ale także oddziaływała na powiat siedlecki poprzez zakładanie i prowadzenie poletek pokazowych i doświadczalnych z zastosowaniem najnowszych sposobów uprawy i hodowli zwierząt. W 1938 r. przekształcono szkołę w Publiczną Szkołę Przysposobienia Rolniczego im. Kazimierza Wielkiego.

W latach 1922-1934 kończyło szkołę przeciętnie 35 uczniów, do roku 1934 ukończyło 533 absolwentów. W tym z powiatu siedleckiego 305 uczniów (57,2%), łukowskiego 50 (9,4%), węgrowskiego 18 (3,4%), sokołowskiego 11 (2%) i innych 149 (28%).³²

Z początkiem roku szkolnego 1931/1932 została otwarta Podlaska Szkoła Muzyczna przy ul. 3 Maja 50. Były tam klasy wstępne i niższe fortepianu, skrzypiec, organ i śpiewu wokalnego. W początku lat trzydziestych szkołę przeniesiono z dotychczasowego lokalu na ul. J. Kilińskiego 7. Kierownikiem i założycielem Szkoły był kpt. Józef Stoczewski.³³

Szkolnictwo mniejszości żydowskiej

Rozwój szkolnictwa żydowskiego na terenie miasta Siedlec rozpoczął się właściwie z chwilą założenia przez Rebekę Halicką (1 grudnia 1900 r.) jednoklasowej żeńskiej szkoły żydowskiej. Siedziba szkoły mieściła się w wynaję-

³⁰ Zob. A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 464-467; A. Zawadzka, op. cit., s. 51-53; M. Iwanicki, op. cit., s. 71; J. Mikulski, *Szkolnictwo zawodowe...*, s. 334.

³¹ Zob. Florentyna Rzemieniuk, *Dzieje Szkoły Rzemieślniczej w Siedlcach w latach 1903-1924*, Siedlce 1981 (brak numeracji stron); idem, *Dzieje szkoły rzemieślniczej w latach 1903-1924*, [w:] „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1980 nr 4, s. 551-559; A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 457-460; A. Zawadzka, op. cit., s. 53-55; M. Iwanicki, op. cit., s. 71; J. Mikulski, *Szkolnictwo zawodowe...*, s. 336.

³² Zob. A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 460-461; A. Zawadzka, op. cit., s. 55-56; M. Iwanicki, op. cit., s. 71-73; J. Mikulski, *Szkolnictwo zawodowe...*, s. 337-340.

³³ Zob. A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 467-468; M. Iwanicki, op. cit., s. 71; J. Mikulski, *Szkolnictwo zawodowe...*, s. 333.

tym domu przy ul. Długiej (dziś Bpa I. Świrskiego).³⁴ Natomiast początki szkolnictwa hebrajskiego sięgają roku 1904, wówczas to grupa syjonistów założyła pierwszą szkołę, w której uczono w języku hebrajskim. Szkoła mieściła się przy ul. Pięknej 10 (dziś K. Pułaskiego) i uczyło się w niej około 180 uczniów, utrzymywała się z własnych funduszy.³⁵

W okresie międzywojennym w Siedlcach dość intensywnie rozwijało się szkolnictwo żydowskie i hebrajskie. Po utworzeniu państwa polskiego powstały w Siedlcach na początku 1919 r. trzy szkolne kuratoria: Kuratorium Binona (Żydowska Partia Ludowa - folkiści), Kuratorium Medema (Bund) i Kuratorium Boruchowa (Poalej Syjon). Kuratorium Binona przejęło pod swój wpływ i opiekę szkołę towarzystwa „*Judisze Kunst*” - Żydowska Sztuka (szkoła powstała 31 grudnia 1917 r.) i na początku 1919 r. otworzono drugą szkołę i dom dziecka. Także Bund i Poalej Syjon otworzyły domy dziecka imienia B. R. Grosera i B. Gorochowa. Szkoły i domy dziecka utrzymywane były z funduszy partyjnych. Ten dobrze zapowiadający się rozwój szkolnictwa zniszczyła wojna polsko-sowiecka. Po wojnie nastąpiły ciężkie lata kuratoria Medema i Boruchowa otworzyły z powrotem swoje domy dziecka, ale szybko je zlikwidowały z powodu braku środków finansowych. Natomiast kuratorium Binona w latach 1921-1926 z trudem utrzymywało jedną z dwóch przedwojennych szkół i przedszkole. Z braku funduszy wprowadzono czesne, a także podporządkowano się organizacyjnie i pedagogicznie Centralnej Żydowskiej Organizacji Szkolnej „*CISZO*”, od której otrzymywano pomoc finansową. Kuratorium prowadziło 5 lub 6 klasową szkołę w zależności od możliwości w danym okresie, uczyło się w niej około 200 dzieci. W roku szkolnym 1925/1926 przeszła pod patronat żydowskiej „*Ligi Oświaty Powszechnej*” (oświatowo-szkolna organizacja założona przez Żydowską Partię Ludową w 1922 r.) i dzięki jej pomocy nadal mogła funkcjonować. W 1925 r. w dziesiątą rocznicę śmierci Icchaka Lejbusza Percea nadano szkole jego imię i ufundowano sztandar. Szkoła od tej pory oficjalnie nazywała się „*Pierwsza Żydowska Szkoła Powszechna im. I. L. Perecea w Siedlcach*”. W latach 1927-1929 budżet szkoły był subsydiowany przez Siedlecką Gminę Żydowską (Kahał). W latach tych było już 7 klasową szkołą z 250 uczniami. Istniała do 1933 r., w ostatnich latach swego istnienia zmagala się z różnego rodzaju trudnościami, kryzys ekonomiczny który ogarnął też Siedlce nie ominął też i tej instytucji.³⁶

Odrębną grupę szkół stanowiły chedery prowadzone przez żydowskich ortodoksów religijnych. W Siedlcach tuż pod koniec I wojny światowej istniały

³⁴ A. Winter, *Dzieje Siedlec...*, s. 195; M. Iwanicki, op. cit., s. 46.

³⁵ Fiszal Dromi-Popowski, *Hebrajska oświata w Siedlcach*, [w:] *Księga Pamięci Gminy Siedlce w 14 rocznicę jej zagłady*, pod red. A. W. Jasny, Buenos Aires 1956, s. 483 (tłumaczenie z języka hebrajskiego w maszynopisie, ze zbiorów Archiwum Państwowego w Siedlcach).

³⁶ Mosze Mandelman, *Żydowska Oświata w Siedlcach*, [w:] *Księga Pamięci Gminy Siedlce w 14 rocznicę jej zagłady*, pod red. A. W. Jasny, Buenos Aires 1956, s. 467-480; Edward Kopówka, *Życie polityczne i kulturalne Żydów w Siedlcach w latach 1918-1939*, Siedlce 1989, s. 80-81 (maszynopis w zbiorach Muzeum Okręgowego i Biblioteki Publicznej w Siedlcach).

następujące „*zmodernizowane chedery*” (koncesjonowane) Dawida Adlera, Szmuela Mosze Jabłkowicza, cheder Prizenta Iberkowicza zmieniony na szkołę „*Mizrachi*” z nazwą „*Jabne*”.³⁷ W chederach uczyły się dzieci przed 7 rokiem życia i starsze, a od 1924 r. były zwolnione z obowiązku szkolnego. Przedmioty świeckie wykładano w języku polskim i żydowskim, przedmioty religijne na które kładziono szczególny nacisk prowadzono w języku hebrajskim i żydowskim (jidysz). Poziom nauki w chederach kontrolowanych przez Wydział Szkolny Gminy Żydowskiej, był on na ogół niski, a warunki lokalowe (prywatne mieszkania) nadzwyczaj prymitywne.³⁸

W okresie Drugiej Rzeczypospolitej w Siedlcach największą powszechną religijną szkołą w mieście była Talmud-Tora (Nauka Tory). Nauka w tej szkole trwała 7 lat (od 7 do 14 roku życia), obejmowała przedmioty judaistyczne, głównie religijne „*Tanach*” (Pięcioksiąg Mojżesza, Pismo Święte Starego Testamentu), historię Żydów, język hebrajski oraz przedmioty z zakresu 4 klas szkoły powszechnej. W siedleckiej „*Talmud-Torze*” uczyło się około 300 dzieci. Siedziba szkoły mieściła się przy ul. Browarnej 8 (gmach szkoły nieco rozbudowanej istnieje do dziś). O prawidłowy jej rozwój dbali ortodoksi, a szczególnie Agudas Isroel (Związek Izraela). Szkoła była utrzymywana z funduszy Gminy Żydowskiej, a od 1925 r. również z środków Magistratu.³⁹

Drugą powszechną szkołą religijną dla dzieci wyznania mojżeszowego była szkoła Tarbut (Kultura) z językiem wykładowym hebrajskim i polskim. Już latem 1926 r. powstał syjonistyczny komitet celem którego, było powołanie do życia szkoły Tarbut. W pierwszym roku szkolnym 1926/1927 szkoła prowadziła dwie klasy z ponad 100 uczniami i mieściła się przy ul. Floriańskiej 17. W następnych latach szkoła znacznie się rozrosła stając się siedmioklasową religijną szkołą powszechną. W roku szkolnym 1927/1928 liczba dzieci wzrosła do blisko 250. Do szkoły uczęszczało wiele biednych dzieci robotników, rzemieślników oraz z opiekuńczej instytucji „*Pomoc sierotom*”, które nie płaciły za naukę, od innych dzieci pobierano czesne. Większość wydatków szkoły pokrywane były z funduszy społecznych Żydowskiego Stowarzyszenia Oświatowo-Kulturalnego „*Tarbut*” oraz z subsydiów Kahału i Magistratu. Kierownikami szkoły w omawianym okresie byli Josef Okuń, Cwi Bokser oraz tuż przed wojną Borenstein. W ostatnich latach międzywojennych siedziba szkoły umieszczała się przy ul. Piłsudskiego 60, miała wówczas 10 klas z przedszkolem i 10 nauczycieli. Przy szkole działała biblioteka, sekcja dramatyczna i chór.⁴⁰

Żydowskie dzieci przez okres II Rzeczypospolitej niezależnie od istnienia żydowskich szkół uczęszczały do państwowych szkół powszechnych. W latach 1925-1928 istniały w Siedlcach następujące państwowe szkoły powszechne dla młodzieży mojżeszowej zwane szabasówkami (w których nauka nie odbywała się w soboty): Szkoła Powszechna Nr 6 (męska) i 7 (żeńską) przy ul. Długiej 26 (Bpa I. Świrskiego), Szkoła Nr 10 przy ul. Sienkiewicza 53 oraz Szkoła Nr 12

³⁷ F. Dromi-Popowski, op. cit., s. 484.

³⁸ Ibidem.

³⁹ M. Mandelman, op. cit., s. 477-478; E. Kopówka, op. cit., s. 77.

⁴⁰ F. Dromi-Popowski, op. cit., s. 484-494; E. Kopówka, op. cit., s. 82-83.

przy ul. Warszawskiej 61 (J. Piłsudskiego).⁴¹ W późniejszym czasie istniała Szkoła Powszechna Nr 6 z językiem jidysz. W związku z prowadzoną na terenie szkoły agitacją Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej w marcu 1933 r. Inspektor Szkolny rozwiązał szkołę. Po jej likwidacji uczniów w liczbie 150 przydzielono do publicznych szkół, większość z nich trafiła do Szkoły Powszechniej Nr 7 mieszczącej się przy ul. Więziennej 24 (obecnie Świętojańska, budynek szkoły istnieje do dziś).⁴² Szkoła przyjęła imię Janusza Korczaka, długoletnią dyrektorką tej szkoły była Rachela Bergowa. W roku szkolnym 1938/1939 w wyniku nowej rejonizacji, Szkoła Powszechna Nr 7 (żydowska) została szkołą rejonową.⁴³ Według danych z 1934/1935, w szkole wtedy jeszcze dla dzieci żydowskich 9 nauczycieli uczyło 450 uczniów w 10 oddziałach.⁴⁴

W okresie międzywojennym planowano otworzyć hebrajskie gimnazjum, ale plan ten nie został zrealizowany.⁴⁵ Ze szkół średnich w Siedlcach istniała tylko średnia szkoła religijna „Jaszywa” Seminarium Rabinatu siedleckiego, założono w 1924 r. przez ortodoksów. Uczęszczali do niej chłopcy w wieku 12-13 lat i uczyli się Talmudu.⁴⁶

Młodzież żydowska po ukończeniu szkół powszechnych miała do swej dyspozycji ze szkół średnich szkoły polskie ogólnokształcące i zawodowe. Szkoły te były niedostępne dla przeciętnej żydowskiej rodziny.⁴⁷ Większość młodzieży kontynuowała naukę w szkołach zawodowych oraz terminowała w prywatnych zakładach rzemieślniczych. Ilość młodzieży nie pobierającej nauki i uczących się w szkołach zawodowych nie jest do określenia ze względu na brak danych.

W szkołach żydowskich opiekę medyczną zapewniało założone w 1923 r. Siedleckie Towarzystwo Ochrony Zdrowia Żydów, którego zadaniem było zwalczanie wśród dzieci „parchu”, grzybicy i gruźlicy. W celu przeciwdziałania chorobom towarzystwo organizowało systematyczną kontrolę wszystkich dzieci w szkołach, do których uczęszczali.⁴⁸

Szkolne organizacje młodzieżowe

Na terenie szkół siedleckich funkcjonowało wiele organizacji jak np: sa-

⁴¹ A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 423.

⁴² Archiwum Państwowe w Siedlcach (dalej APS). Starostwo Powiatowe Siedleckie (dalej SPS): Miesięczne Sprawozdanie Sytuacyjne (dalej MSS) Nr 3/33 z ruchu wyrotowego i zawodowego oraz stanu bezpieczeństwa publicznego, sygn. 18 k. 11, 14, ibidem, 4/33, k. 24, 58.

⁴³ M. Iwanicki, op. cit., s. 59.

⁴⁴ H. Ryszkowska, Cz. Wadecki, op. cit., s. 308, tabela.

⁴⁵ F. Dromi-Popowski, op. cit., s. 494.

⁴⁶ E. Kopówka, op. cit., s. 78, APS. SPS, Sprawozdanie Miesięczne za czas od 25 V 25 VI 1924 r., sygn. 8 k. 26.

⁴⁷ Zob. przyp. 24, 25 w tekście

⁴⁸ M. Szlajcher, *Działalność „TOZ” i Koła kobiecego dla pomocy dzieciom*, [w:] *Księga Pamięci Gminy Siedlce w 14 rocznicę jej zagłady*, pod red. A. W. Jasny, Buenos Aires 1956, s. 449-452.

morząd szkolny, harcerstwo, PCK, LOPP, Straż Przednia, Związek Strzelecki, Przysposobienie Wojskowe, spółdzielnie uczniowskie, koła naukowe, samopomoc uczniowska itp. Pod kierunkiem nauczycieli powstawały i dobrze rozwijały się uczniowskie koła zainteresowań. Na dość szeroką skalę prowadzono koleżeńską samopomoc naukową.⁴⁹

Wśród organizacji samopomocy uczniowskiej na uwagę zasługuje „*Koło uczącej się młodzieży wiejskiej*” przy Szkole Rolniczej im. K. Wielkiego.⁵⁰ Na terenie szkół średnich z dużym powodzeniem działała Straż Przednia, akcja jej ograniczała się do pracy świetlicowej w Gimnazjum im. Królowej Jadwigi, gdzie uczestniczyła młodzież męska z gimnazjów im. B. Prusa i Hetmana S. Żółkiewskiego. Organizowano wycieczki krajoznawcze, gry, zabawy sportowe, sekcja samopomocowa udzielała pomocy w nauce uczniom słabszym. W 1937 r. Straż Przednia w mieście zrzeszała 80 osób.⁵¹

Dominującą organizacją dziecięcą i młodzieżową w siedleckich szkołach był Związek Harcerstwa Polskiego. Na terenie miasta harcerstwo zaczęło powstawać około roku 1911. Hufiec harcerski, istniał od 1921 r. był to wówczas jak i w późniejszych latach jeden z najaktywniejszych i najliczniejszych ośrodków harcerskich w okręgu Polesko-Podlaskim ZHP. Działały dwa hufce: męski i żeński. Męski liczył 6 drużyn harcerskich i 1 zuchową. Żeński hufiec miał 3 drużyny harcerek i 3 zuchowe. Razem było 9 drużyn harcerskich i 4 zuchowych, czyli około 600 zuchów i harcerzy.⁵²

W roku 1922 siedleckie społeczeństwo założyło Koło Przyjaciół Harcerstwa naczelnym celem jej było zapewnienie hufcom pomocy materialnej i zapoznanie społeczeństwa z rolą i zadaniami harcerstwa. Liczyło ono około 60 członków.⁵³

W roku szkolnym 1924/1925 w skład hufca męskiego wchodziły następujące drużyny: I Drużyna im. Romualda Traugutta (Gimnazjum im. B. Prusa), II Drużyna im. Henryka Sienkiewicza (Seminarium Nauczycielskie Męskie im. Marszałka J. Piłsudskiego), III Drużyna im. Józefa Piłsudskiego (Gimnazjum im. Hetmana S. Żółkiewskiego), IV Drużyna im. Stefana Czarnieckiego (Gimnazjum W. Szwedowskiego istniało do roku szkolnego 1928/1929), V Drużyna im. Jana Kilińskiego (Szkoła Rzemieślnicza im. S. Staszica), VI Drużyna im. Tadeusza Kościuszki pracująca na terenie 4 szkół powszechnych.

Hufiec żeński liczył 4 drużyny harcerskie i 3 zuchowe: I Drużyna żeńska im. Emili Plater (Gimnazjum im. K. Zembrzuskiej istniała do roku szkolnego 1930/1931) przy drużynie działał zastęp zuchów, II Drużyna im. Królowej Ja-

⁴⁹ Zob. L. Balicki, op. cit. s. 241; *Królowka 1904-1989...*, op. cit. s. 11-12; J. Potocki, op. cit. s. 480.

⁵⁰ A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 481.

⁵¹ APS. SPS: Półroczne Sprawozdanie 1/37 z życia polskich stowarzyszeń i związków, sygn 28 k. 6; ibidem, Półroczne liczebne zestawienie działalności polskich stowarzyszeń i związków za czas od 1 IV - 30 IX 1937 r., k. 29.

⁵² A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 474; „Ziemia Siedlecka”, 1934 nr 12.

⁵³ A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 477. Przykładowo 26 lutego 1938 r. odbyła się uroczysta zabawa dla harcerzy organizowana przez Koło Przyjaciół I Drużyny Harcerskiej im. R. Traugutta za: „Ziemia Siedlecka”, 1938 nr 5.

dwigi (Gimnazjum im. Królowej Jadwigi) została podzielona na dwie drużyny: IIa starszą klasy VII-VIII oraz IIb młodszą klasy IV-VII, III Drużynę im. Narcyzy Żmichowskiej, tworzyły 3 zastępy w tym 1 zastęp pozaszkolny, 2 na terenie Szkoły Powszechnej Nr 1 istniały również 2 drużyny ruchowe.⁵⁴

Związek Harcerstwa Polskiego prowadził działalność wśród siedleckich szkół średnich i powszechnych w kierunku wychowania obywatelskiego, fizycznego, a szczególny nacisk kładziono na przygotowanie do pracy w Przysposobieniu Wojskowym. Praca harcerzy ograniczała się do urządzania majówek, wycieczek, obozów o charakterze wyszkoleniowym, rozwoju sportu wśród członków poszczególnych drużyn oraz prowadzeniu intensywnej pracy oświatowej pod kierunkiem nauczycieli.⁵⁵

W środowisku młodzieży szkolnej w Siedlcach Polski Czerwony Krzyż (PCK) miał znaczne osiągnięcia, które były udziałem samej młodzieży jak i nauczycieli-opiekunów szkolnych kół PCK. Czerwony Krzyż już od 1921 r. podjął akcję zakładania kół młodzieżowych PCK. W ramach upowszechniania zasad higieny koła organizowały konkursy czystości, zakładały apteczki szkolne, rozpowszechniały zasady pielęgnowania zębów, opiekowały się chorymi. Organizowano także kursy pierwszej pomocy, kursy dla instruktorów drużyn ratowniczych. Od 1929 r. młodzież czerwono-krzyska uczestniczyła w przygotowaniach do „Tygodnia PCK”.⁵⁶ Przykładowo na program „Tygodnia Propagandy PCK” w Siedlcach w 1935 r. (od 1 do 10 czerwca) zorganizowano przemarsz kół młodzieży PCK, drużyn ratowniczych i sióstr pogotowia ulicami miasta, pokazy ratownicze, loterię fantową, wyścig kolarski o puchar przechodni PCK oraz zbiórkę publiczną na cele statutowe organizacji.⁵⁷

Narodowy ruch młodzieżowy żywo rozwijał się w siedleckich szkołach średnich około 1921/1922 r., w mieście zaczęła działać Organizacja Młodzieży Narodowej Szkół Średnich. Praca wewnętrzna członków miała polegać na samowychowaniu i samokształceniu oraz propagowaniu haseł i idei narodowych w kołach. Praca zewnętrzna skupiała się w organizowanych przez OMN podkołach, w których młodzież niższych klas prowadziła pod kierunkiem starszych kolegów członków OMN pracę samokształceniową. W roku 1922 siedleckie koło OMN pracowało w trzech gimnazjach państwowych: Grupa I Żeńska Gimnazjum im. Królowej Jadwigi, Grupa II Gimnazjum im. Hetmana S. Żółkiewskiego, Grupa III Gimnazjum Humanistyczne późniejsze im. B. Prusa. W roku 1925 spośród trzech środowisk OMNSS, najaktywniej pracowało środowisko żeńskie. W styczniu 1926 r. uchwalono zmianę nazwy organizacji na Związek Młodzieży Polskich Szkół Średnich.⁵⁸

Spośród organizacji narodowych na terenie szkół siedleckich w drugiej

⁵⁴ A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 476.

⁵⁵ APS. SPS: Półroczne Sprawozdanie 2/36 z życia polskich stowarzyszeń i związków, sygn. 26 k. 20; ibidem, Sprawozdanie kwartalne 2/34 jw., sygn. 22 k. 27

⁵⁶ Barbara Ratyńska, *Pół wieku w służbie narodu i idei*, Warszawa 1974, s. 41-44, 48-53.

⁵⁷ APS. SPS, Sprawozdanie kwartalne 2/35 z życia polskich związków i stowarzyszeń, sygn. 24 k. 22.

⁵⁸ A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 479-481.

połowie lat trzydziestych uaktywnił się Obóz Narodowo-Radykalny. W 1936 r. prowadził on aktywną akcję organizacyjną wśród uczniów Gimnazjum B. Prusa, Gimnazjum Hetmana S. Żółkiewskiego i Szkoły Rzemieślniczej tworząc w tych szkołach tzw. „piątki” w klasach wyższych. W marcu tego roku władze policyjne ujawniły istnienie placówek ONR na terenie siedleckich szkół średnich. Przywódcami jej byli Zbieszław Dąbrowski uczeń klasy VI Gimnazjum im. B. Prusa oraz Henryk Karwowski uczeń klasy VIII Gimnazjum im. Hetmana S. Żółkiewskiego. Organizacja uległa rozbiciu poprzez aresztowanie przywódców. Agitacja ONR na terenie szkolnym polegała na kolportowaniu broszur o tematyce narodowej, antyżydowskiej oraz elaboratów naświetlających sytuację polityczną z punktu widzenia ONR-u. Działalność swą placówka przejawiała w formie zakonspirowanych zebrań w Gimnazjum im. B. Prusa.⁵⁹

Młodzieżowy ruch radykalno-lewicowy reprezentowany był na terenie szkolnym przez Komunistycznego „Pioniera”. Już od stycznia 1933 r. uaktywnił się wśród uczniów Szkoły Powszechnej Nr 6 (żydowskiej) w Siedlcach. Wystąpienia żydowskie antypaństwowe polegały na ośmieszaniu hymnu, wznoszeniu okrzyków jak np. „*Niech żyje Rosja Sowiecka*”, „*Jestem Żydem i będę mówił tylko po żydowsku*”. 20 stycznia 1933 r. ujawniono w oknach tejże szkoły ulotki podpisane przez „Pioniera”. W międzyczasie młodzież szkolna powybijała szyby w szkole, rozrzuciła ulotki, interweniujących w tym czasie nauczycieli obrzucono kamieniami. Przywódcą i organizatorem „Pioniera” w Szkole Powszechnej Nr 6 był Mojżesz Wajnapel, syn komunisty Arona Wajnapła. Po przeprowadzeniu dochodzenia Inspektor Szkolny usunął osiemnaścioro dzieci należących do „Pioniera”, innych zaś w liczbie około 150 porozdzielano po szkołach polskich, a Szkołę Powszechną Nr 6 zamknięto.⁶⁰ W późniejszych latach Dziecięca Organizacja Pionierska „Pionier” nie prowadziła agitacji na terenie szkół siedleckich.

Oświata pozaszkolna

Zadania oświaty pozaszkolnej w dwudziestoleciu międzywojennym były bardzo rozległe i zmierzały przede wszystkim do zajęcia się pracą oświatowo-wychowawczą nad dorastającą młodzieżą i dorosłymi analfabetami. Wiele osiągnięto w Siedlcach w okresie międzywojennym w dziedzinie likwidacji analfabetyzmu mimo to jeszcze spis powszechny z 1931 r. wykazał, że nie umiało czytać i pisać 4525 - 15,6% mieszkańców miasta (w powiecie 21486 osób 19%). Półanalfabetów było w mieście 1312 - 4,5% mieszkańców (w powiecie 12038 - 10,6%).⁶¹ Choć akcję w walce z analfabetyzmem prowadziła

⁵⁹ APS. SPS: MSS 1/36 Z życia politycznego polskiego sygn. 25 k. 6; ibidem, 2/36 k. 21; ibidem, 3/36 k. 37; ibidem, 4/36 k. 55; ibidem, 5/36 k. 74; ibidem, 2/37 sygn. 27 k. 19.

⁶⁰ APS. SPS. MSS Nr 3/33 z ruchu wywrotowego, zawodowego oraz stanu bezpieczeństwa publicznego, sygn. 15 k. 11, 14, 24; ibidem, 6/33 k. 58.

⁶¹ *Drugi powszechny spis z dnia 9 XII 1931 GUSRP woj. lubelskie*, Warszawa 1938, s. 68. Odsetek analfabetów wśród kobiet wynosił 18,8% - 2884 osób (w powiecie 22,2% - 12860) wśród mężczyzn był niewiele niższy 11,9% - 1640 (w powiecie 15,6% -

szkoła powszechna i organizacje oświatowe, to problem ten funkcjonował przez cały okres II Rzeczypospolitej. W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości w organizacji oświaty pozaszkolnej w powiecie i mieście, istniała duża swoboda w zakładaniu placówek oświatowych, w wyborze celu i form pracy. Zagadnieniami tymi interesowały się zarówno organizacje kulturalno-oświatowe, jak i samorządy powiatowe i miejskie.

Ustawową opieką nad oświatą pozaszkolną w Siedleckim Obwodzie Szkolnym (powiat siedlecki i łukowski) sprawował inspektor szkolny przy pomocy inspektora oświaty pozaszkolnej. Długoletnim inspektorem tym był Tomasz Hardejewski. Natomiast przy Wydziale Powiatowym istniała Powiatowa Komisja Oświaty Pozaszkolnej.⁶² Sprawami oświaty pozaszkolnej w Siedlcach zajmowała się Miejska Komisja Oświatowo-Kulturalna. Celem owych komórek oświatowych było koordynowanie prac społeczno-oświatowych. Aby sprostać wszystkim zadaniom oraz ułatwić pracę inspektorom oświaty pozaszkolnej utworzono w obwodzie siedleckim rejony oświatowe. Teren miasta Siedlec był jednym z takich rejonów. W każdym takim rejonie powołano referenta oświatowego, który był opiekunem i instruktorem poczynań kulturalno-oświatowych na terenie danego rejonu. Przykładowo w 1934 r. w Siedlcach funkcję tę sprawował Aleksander Jakubowski.⁶³

Kursy dokształceniowe

Kursy dokształcające dla analfabetów należały do najstarszych form oświaty wśród dorosłych. Rozwój kursów wieczorowych przypada na okres okupacji niemieckiej i pierwszych lat niepodległości. W miarę rozwoju szkolnictwa powszechnego w odrodzonej Polsce, zagadnienie walki z zupełnym analfabetyzmem usuwały się na plan dalszy oświaty pozaszkolnej.⁶⁴

Na kursach dla analfabetów uczono czytania, pisania i liczenia. Kursy wieczorowe organizowane były w trzech etapach: najniższy, obejmował swym programem nauczanie języka polskiego z gramatyką w wymiarze 20 godzin, naukę obywatelstwa i historii oraz arytmetyki, geografii i higieny w wymiarze 30 godzin. Kursy stopnia drugiego i trzeciego nawiązywały do stopni niższych i rozszerzały zakres materiału w oparciu o obowiązujący program szkoły powszechnej stopnia drugiego (6 klas) i trzeciego (7 klas).

Przykładowo w pierwszym kwartale 1934 r. w Siedlcach prowadzono dwa kursy dokształcające w zakresie 7-miu oddziałów szkoły powszechnej. Oprócz kursów dokształcających dla analfabetów w mieście każdego roku, aż do wybuchu drugiej wojny światowej, miejscowe koło Polskiego Białego Krzyża (założone 8 czerwca 1929 r.) prowadziło kursy oświatowe dla żołnierzy analfabetów i półanalfabetów w siedleckich jednostkach wojskowych. Kursy te zwa-

8626). Odsetek półanalfabetów wśród kobiet wynosił 6,2% - 954 (w powiecie 16,4% - 9510), mężczyźni 2,6% - 358 (4,58% - 2528).

⁶² M. Iwanicki, op. cit., s. 174-175, 171; Tomasz Hardejewski, *Oświata pozaszkolna*, [w:] *Powiat siedlecki*, pod red. Cz. Górskiego, Siedlce 1935, s. 343-344.

⁶³ M. Iwanicki, op. cit., s. 175-176, zob. tabela 56.

⁶⁴ T. Hardejewski, op. cit., s. 344-345.

no „Żołnierską szkołę początkową”. Nauka w szkole najczęściej trwała około 6 miesięcy.⁶⁵

Na terenie Siedlec prowadzono różnego rodzaju kursy dokształcające dla różnych środowisk zawodowych. I tak na przykład organizowano takie kursy dla brukarzy, cieśli, murarzy, pomocy domowych.⁶⁶ Dla absolwentów szkół powszechnych nie uczęszczających do szkół średnich, organizowano ogniska świetlicowe i kursy dokształcające w zakresie klas gimnazjalnych.

Prowadzono również kursy dla absolwentów Szkoły Rolniczej w Siedlcach. Kursy te organizowała Powszechna Komisja Kulturalno-Oświatowa w porozumieniu z okręgowym Towarzystwem Organizacji i Kółek Rolniczych i dyrekcją Szkoły Rolniczej. Program 8-dniowych takich kursów obejmował wychowanie obywatelskie, zagadnienia oświaty pozaszkolnej, zagadnienie produkcji rolnej i hodowli.⁶⁷

Dla ludności żydowskiej w mieście powołano Stowarzyszenie Kursów Wieczorowych dla Robotników. Działalności oświaty pozaszkolnej mniejszości mojżeszowej była odzwierciedleniem działalności partii politycznych i stowarzyszeń kulturalno-oświatowych.

Uniwersytety powszechne, ludowe i robotnicze

Ośrodkami intensywnej pracy były tzw. „uniwersytety” ludowe na wsiach, robotnicze w miastach, powszechne i niedzielne w miastach i na wsiach. W placówkach tych prowadzono różne formy pracy: wykłady, dyskusje, samokształcenie, czytelnictwo, amatorskie zajęcia artystyczne itp. W Siedlcach angażowano do tych prac głównie nauczycieli szkół średnich, powszechnych, działaczy samorządowych i różnych urzędników państwowych. Programy tych placówek oświatowych były dość zróżnicowane, a przedmioty nauczania pozostawiono do wyboru organizatorom i słuchaczom uniwersytetów.

W parę miesięcy po złożeniu Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (zebranie konstytucyjne 21 stycznia 1923 r.)⁶⁸ powołano do życia 27 września 1923 r. oddział siedlecki Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (dalej TUR) utworzył na początku sekcję: muzyczno-wokalną, dramatyczną i sportową.⁶⁹ Prowadziło ono działalność wychowawczą, odczytową, kursy oświaty dorosłych, propagowało czytelnictwo, organizowało życie kulturalne młodzieży robotniczej. Podstawową metodą uczenia się w placówkach TUR była metoda samokształcenia.⁷⁰ Przy siedleckim TUR istniało koło młodzieży, które po po-

⁶⁵ A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 470.

⁶⁶ Ibidem, s. 471; APS. SPS: Kwartalne Sprawozdanie z życia stowarzyszeń i związków uzupełnione za czas od 1 I - 31 III 1934, sygn. 22 k. 21-22; „Ziemia Siedlecka” 1934 nr 3, 1938 nr 14.

⁶⁷ APS. SPS: MSS z życia społeczno-politycznego polskiego i mniejszości narodowych, sygn. 17 k. 10.

⁶⁸ Ryszard Klonowski, *Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego 1923-1939*, Ossolineum 1980, s. 31, 33.

⁶⁹ „Gazeta Podlaska” 1923 nr 39, A. Winter, *1918-1939...*, s. 533.

⁷⁰ R. Klonowski, op. cit., s. 34-35, 39.

łączeniu w drugiej połowie lat dwudziestych utworzyły Organizację Młodzieży TUR. Siedlecki TUR przy poparciu OKR Polskiej Partii Socjalistycznej organizował „Dzień Młodzieży”, a w latach trzydziestych „Tydzień Młodzieży” założono Koło Wydziału Młodzieży Socjalistycznej na czele którego stał Bronisław Gontarz z Siedlec.⁷¹

Towarzystwo uczestniczyło w obchodach pierwszomajowych i innych uroczystościach organizowanych przez OKR PPS. Urządzano przy tej okazji zbiórki publiczne na cele oświaty robotniczej. Organizacyjnie oddział siedlecki TUR-u był dość słaby i szerszej działalności nie przejawiał w latach trzydziestych do towarzystwa należało ponad 30 członków.⁷²

Aktywny był również powstały w Siedlcach w 1923 r. Oddział Polskiego Towarzystwa Kultury, Oświaty Robotniczej „Pochodnia”, któremu patronowała Narodowa Partia Robotnicza. Towarzystwo owe przejęło działalność Wydziału Kulturalno Oświatowego NPR. Oddział ten organizował, w każdą niedzielę odczyty. W marcu 1924 r. planowano utworzyć własną bibliotekę, dostępną nie tylko dla członków. Instytucja ta mieściła się w lokalu NPR przy ul. Floriańskiej 16. Na początku 1934 r. towarzystwo liczyło 27 członków.⁷³

Działalność na znacznie większą skalę podjęła organizacja oświatowa spod znaku Związku Związków Zawodowych (ZZZ), założonego przez Jędrzeja Moraczewskiego Robotniczy Instytut Oświaty i Kultury im. Stefana Żeromskiego (RIOK). W działalności RIOK-u szczególnie dużą rolę odgrywała część nauczycielstwa i działacze oświatowych, a także lewica sanacyjnego ruchu młodzieżowego Legion Młodych.

Pierwszym prezesem siedleckiego oddziału RIOK był Kazimierz Borkowski (zrezygnował 4 marca 1933 r.) następcą jego był Bernard Bucholc wybrany na Wolnym Zebraniu oddziału siedleckiego RIOK 13 maja 1933 r., współpracowali z nim Władysław Michalak, Henryk Borkowski, Władysław Jagiełło, Jadwiga Trojanowska, Mieczysław Florczak i Stanisław Złotkowski. Planowano przy instytucie powołać bibliotekę, świetlicę sekcję wycieczkową, sportową.⁷⁴

Niedzielne Uniwersytety Ludowe były wyższym stopniem kursów doszkalających, które w powiecie siedleckim zwane były jako placówki stałej i systematycznej pracy oświatowej już od roku 1932. Pierwszy Uniwersytet Niedzielny powstał w Chodowie gmina Niwiski. Zajęcia w Niedzielnym Uni-

⁷¹ APS. SPS: Tygodniowe Sprawozdanie Sytuacyjne Nr 41/28, sygn. 13 k. 86; MSS Nr 10/36 Polski ruch polityczny, sygn. 25 k. 144.

⁷² Stan liczbowy w pierwszych trzech kwartałach 1935 r. wynosił 32 członków w 1936 r. ilość członków wzrosła do 46 za: APS. SPS: Stan liczbowy polskich związków i organizacji w I - III 1935, sygn. 24 k. 9, 24, 34; ibidem, Półroczne liczbowe zestawienie działalności polskich stowarzyszeń i związków za czas od 1 IV - 30 IX 1936, sygn. 26 k. 28.

⁷³ A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 533; APS. SPS: Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń - uzupełnione do L 77/BP 17 III 1934 z 17 IV 1934, sygn. 22 k. 23.

⁷⁴ APS. SPS: MSS Nr 3/33 z legalnego ruchu politycznego polskiego i mniejszości narodowych, sygn. 17 k. 30; MSS Nr 5/33 jw., k. 52.

wersytecie odbywały się w zasadzie w niedzielę w godzinach popołudniowych w okresie od 15 listopada - 31 marca. Na NUL przede wszystkim uczęszczała młodzież, choć często słuchaczami byli również ludzie starsi, którzy przychodzili najczęściej na wykłady, gdy tymczasem młodzież brała czynny udział w zajęciach świetlicowych prowadzonych przez, niektóre uniwersytety. Program zajęć opracowany był przez Powiatową Komisję Oświaty Pozaszkolnej przy współudziale Inspektora Szkolnego i Rady Uniwersytetu. NUL powstawały przeważnie w większych ośrodkach powiatu. Rozwój Uniwersytetów Niedzielnich w Siedlcach nastąpił w roku akademickim 1934/1935 kiedy to w mieście funkcjonowały już dwa takie uniwersytety.⁷⁵

Choć Towarzystwo Uniwersytetu Ludowego głównie działało na wsi, to w Siedlcach znajdowała się siedziba założonego 10 maja 1933 r. oddziału Towarzystwa. W skład zarządu Uniwersytetu wchodził: Władysław Kozak - prezes, agronom - płatny instruktor Stronnictwa Ludowego, Czesław Pasiak - wiceprezes, rolnik z Krzeska gmina Królowej-Niwa, Władysław Andrzejewski - sekretarz, rolnik z Pieróg gmina Skórzec, Stanisław Łakota - skarbnik rolnik z Żaboklik, Stefania Bajkówna - bibliotekarz, członek Koła Młodzieży Wiejskiej „Wici” w Żaboklikach.⁷⁶

Koło Siedleckie Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych organizowało rokrocznie Uniwersytety Powszechne im. Stefana Żeromskiego. I tak na przykład 21 listopada 1935 r. otwarto taki Uniwersytet w gmachu Gimnazjum im. B. Prusa. Od listopada 1935 r. do maja 1936 r. wygłoszono 279 wykładów na różne tematy. Ostatni raz przed wybuchem wojny Uniwersytet Powszechny prowadzony przez TNSW przy współudziale Miejskiej Komisji Oświaty i Kultury wznowił działalność 5 lutego 1939 r. i zakończył cykl wykładów pod koniec marca. Główną tematyką zajęć były zagadnienie dotyczące życia miasta, narodu i państwa.⁷⁷

Podsumowując należy stwierdzić, że Siedlce w okresie międzywojennym były silnym ośrodkiem oświatowym na Podlasiu. Miastem o wielkich tradycjach, z dobrze rozwiniętym i wciąż unowocześnianym szkolnictwem powszechnym, średnim, zawodowym oraz oświatą pozaszkolną. Niestety ten dynamiczny rozwój zahamował wybuch II wojny światowej.

⁷⁵ M. Iwanicki, op. cit., s. 177; T. Hardejewski, op. cit., s. 346-348, Zob. tabelę ze s. 347.

⁷⁶ APS. SPS: MSS Nr 5/33 z ruchu społeczno-politycznego polskiego i mniejszości narodowych, sygn. 17 k. 55.

⁷⁷ A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 472-473.